

רבקה שכטר: הערות לאדם החדמדי למרקוזה

המעיון בספריו של הרברט מרקוזה, בייחוד בספרו "האדם החדמדי", מתרשם מן העובדה שבסופו של דבר אבות־הטיפוסים המחשבתיים מספרם מצומצם ביותר למרות המינוחים החדשים. כן גם מתרשם אתה מן העובדה שלא די שאבות־הטיפוסים המחשבתיים מועטים אלא גם הפתרונות הם אפסיים. אלו הן עובדות מדהימות שפן למעשה מרקוזה מעורה בכל המחשבה החברתית החדשה, ובייחוד הוא מומחה במארקס כמו גם בפרויד, שעליו כתב ספר, אף העמיק חקר במשנתו של הגל. מרקוזה משתמש במושגיהם של שלושה הוגי דעות הללו, השונים זה מזה, ומנסה לעשותם מיקשה אחת, אך למעשה הוא יוצר תרכובת עצמאית השונה במידת־מה מן התורות הקודמות.

הממד הנוסף שאותו מחפש מרקוזה הוא זה שחיפשוהו המיסטיקנים למיניהם בכל הדורות. אולם שלא כמוהם אין מרקוזה מוותר לגמרי על המציאות, ואולי זו תוצאה מן הלקח של הדורות האחרונים. מכל־מקום, נדמה לי שבתקופה אחרת היה איש כמוהו נהפך מיסטיקן גמור המחפש ממד רוחני חדש במובן הדתי. אולם היום אין יהודי מתקדם מעז להכריז הכרזות דתיות, ולכן הוא מעטה מינוח חדיש על כמיהותיו הדתיות.

הסוציאליזם חתר, בעצם, לממד אחד, ובכך רצה גם מארקס. מרקוזה מנסה להסביר שמארקס התכוון לא לממד אחד בלבד, אך זו, כמובן, פרשנות. במאה הקודמת עדיין לא היה איש יכול לתאר לעצמו מה פירוש חברת־שפע, שסופה מטמטמת ונוֹ־טלת טעמים של דברים. לכן חזו להם האוטופיסטים למיניהם חברה חד־ממדית כחברה אידיאלית.

כיום יודעים כולנו, כולל מרקוזה, כי לא החברה הסוציאליסטית ולא החברה הקאפי־טליסטית, חברת־השפע, אינן מביאות את האושר המקוה. ולא זו בלבד אלא שמרוב שפע וחופש בכל השטחים אין עוד למה לשאוף, ודבר זה הוא אף איום יותר מן החיים במצוקה שבצדם האפשרות לחלום על עולם טוב יותר.

מרקוזה דאי שאינו סוציאליסט במובן המקובל. הוא אינו מסתפק בשוויון פוליטי אף לא בשוויון חברתי. המינוח המארקסיסטי בו הוא משתמש לעתים מקבל אצלו משמעות שונה לגמרי. כאמור, מתירא מרקוזה לומר בפה מלא למה הוא שואף, הוא מתירא להיות ריאקציונר. אולי באמת רוצה הוא גם בביטול כל סבל ואפליה וגם ב"ממד נוסף"—אך השאלה היא אם ייתכן כדבר הזה.

מרקוזה מצביע על כך שבחברת־השוק, החברה הקאפיטליסטית, שערכיה נקבעים

בשוק, בהיצע ובביקוש, במימכר ומקנה, נכנס האדם למערבולת של תחרות שאין מוצא ממנה. החברה מכניסה את האדם למירוץ מתמיד, וכל הזמן עליו להוכיח שמחיריו בשוק גבוה יותר. האדם אנוס ליצר יותר ויותר כדי לעמוד בתחרות, לאותה מטרה הוא קונה יותר ויותר, ואת המצרכים שהוא קונה אותם רכש לו לא מתוך צורך אלא מתוך תחרות. לא נשאר לו לאדם מאומה לבנות בו חיים רוחניים לעצמו ולטפח את אישיותו, לפתח את עצמו לאדם דר־ממדי.

מרקוזה מצביע על הפאראדוקס שהחברה החפשית, חברת היזמה הפרטית, היא למעשה טוטאליטרית, וזאת בגלל הארגון הטכני, הפרסומת, התקשורת ההמונית. היחיד אינו מסוגל להימלט מן המכונה האדירה שהיא החברה הטכנולוגית, הוא נעשה עבד למנגנון הגדול הזה, הוא צורך מה שהפרסומת מציעה, הוא חושב מה שאומרת התקשורת ההמונית.

הכוח הפוליטי, אף שהוא מבוסס כביכול על חופש, הוא טוטאליטרי, לפי שבידו להפיעיל את המכונה הטכנית הגדולה הזו כרצונו. הממשלה של חברה טכנולוגית יכולה להתקיים רק כשהיא משתמשת בכל האמצעים המדעיים, הטכניים והמיינניים.

המכונה הגדולה הזאת בסופו של חשבון גדול כוחה מכוחו של הפרט, ולכן ייתכן החופש החדש רק על־ידי שליטת כל המנגנון הממוכן הזה בכל השטחים.

“צורות חדשות כאלו אפשר לציין רק במושגים של שליטה לפי שהן עתידות לשלול את הצורות הנוכחיות. כך חופש כלכלי יהיה פירושו חופש מכלכלה—שיחרור משל־טון ומיחסים של כוח כלכלי; חופש ממאבק יומיומי לקיום, חופש מן הצורך להרוויח למחיה. חופש פוליטי יהיה פירושו שיחרור הפרט מן הפוליטיקה, שעליה אין לו שליטה. בדומה לזה, חופש אינטלקטואלי יהיה פירושו שיחרור המחשבה העצמאית שכיום שולטת בה התקשורת ההמונית והאינדוקטרינציה”. מיד מוסיף מרקוזה ואומר כי ברור שהצעות אלו הן אוטופיות הואיל והכוחות הקיימים ימנעו את הגשמתן, אלא שלדעת מרקוזה יש להעלות הצעות אף אם אין אפשרות לבצען, גם זה שייד לממד הנוסף אותו הוא חפשי. נוסף לכך קיבל מרקוזה מהגל את הפילוסופיה הדינאמית, שפירושה שינוי מתמיד. מצב קיים מצמיח אידיאות חדשות ההורסות אותו, בסופו של דבר, ושוב המצב המחודש נמשך באותה צורה ונהרס גם הוא על־ידי הצרכים החדשים. פילוסופיה דינאמית זו מונעת התאבנות.

מרקוזה טוען שהגל עצמו קיבל את הפילוסופיה הדינאמית מאריסטו והוסיף לפתחה. מארקס בדורו קיבל אותה תורה מהגל והוסיף עליה את תורת־הוא.

עוד נראה כי רב־ממדיות כוללת אידיאות שאינן ניתנות להגשמה, ובכך כוחן דווקא. השקפה זו של מרקוזה שוב אפשר לראות בה צירוף ההשקפה הדינאמית האריסטוטלית נוסח הגל ומארקס עם ההשקפה האידיאית של אפלטון. גם אצל ניטשה יש דעות דר־מות; השקפתו על המחזוריות הנצחית, השקפתו על האמנות והטראגדיה, מזכירות את תורתו של מרקוזה.

הואיל וכפי שכבר הקדמתי ואמרתי אין השקפות מקוריות כיום שכן אבות־הטיפוסים המחשבתיים מגובלים ביותר, הרי אין להאשים את מרקוזה יותר מאשר את זולתו

שהוא חוזר על דברים שנאמרו כבר. חידושו של מרקוזה הוא בכך שהוא אומר את הדברים הישנים בהקשר חדש, בהקשר של חברת השפע והרווחה. מאחר שהדברים שמרקוזה מציע הרבה צעירים בארה"ב ובעולם כולו נושאים אותם כיום, יש לראות בהם כמיהה כללית שהיתה מתחת לפני-השטח ושאותה העלה מספר שנים קודם היעשותם זעקת הרבים. מכאן חשיבות הדברים בספר, אפילו אין הם מקוריים לגמרי.

האידיאולוגים הסוציאליסטיים של המאה הקודמת ותחילת המאה הזאת דיברו במושגים ברורים, ממשיים. הם הציעו הצעות קונקרטיות, הצעות חברתיות הניתנות להגשמה. הם דיברו במושגים פוליטיים, חברתיים וכלכליים מוחשיים. כיום, כשהצעות אלו התגשמו כמעט, חוזרים למושגים מופשטים, למושגים מיסטיים-דתיים. כאשר מרקוזה מדבר על עבדות, הרי יש למושג זה משמעות חדשה. "ככל שהאדמיניסטרציה הטוטאלית, המדכאת של החברה נעשית ראציונלית יותר, יצרנית יותר, טכנית יותר, פחות אפשר לשער בדמיון אמצעים בהם יוכל הפרט לשבור את עבדותו ולהשתחרר..... כל שיחרור תלוי בהכרת העבדות, ועליית ההכרה הזאת נמנעת על-ידי משקל-היתר של הצרכים וסיפוקם, שנעשו מאווייו של הפרט עצמו".

למעשה, עבדות הפרט היא רצונית, גם לפי מרקוזה. אמנם הפרט נכנס למירוץ מלא-כוחי שפופה עליו החברה, אלא שהוא מוצא סיפוק במירוץ הזה. פועל בית-החרושת המנוצל עדי-כא של המאה הקודמת, קשה היה לומר עליו שהוא מרוצה ממצבו. ברור הוא שמרקוזה מדבר על עבדות רוחנית, השונה תכלית-שינוי מזו שעליה דיברו אבות הסוציאליזם. טיטושוש זה של מושגים אנו מוצאים גם אצל המהפכנים הצעירים החדשים. לא ברור להם מה הם רוצים, מה אפשר לשנות.

הבריחה מן הממשל—ממציאות ממשית, וממושגים ממשיים—נובעת מן העובדה שהאינרסציה בצריכה, האינרסציה במושגים, האינרסציה בחופש רוקנה את הכל מתוכן. מרקוזה מדבר על אי-הראציונליות שבראציונליות. מרוב הגזמה הגיעה כל השיטה הראציונלית של חברת-השפע, של החברה הקאפיטליסטית, לחוסר-ראציונליות. כל פרט מחושב באופן ראציונלי, אולם בסך-הכל הדברים נעשים אי-ראציונליים.

מרקוזה טוען כי יש אי-ראציונליות בכך שהאדם בחברת-השפע חושב שכל אשרו מסתכם בעוד ועוד פריטים, שהאזר הוא כלל הפריטים של נוחות. כל המושגים הרוחניים לבשו ממד של חפצים. ושוב: מצב זה הושג על-ידי השימוש הראציונלי בתקשורת, על-ידי פירסום מתמיד. האבסורד מושג תמיד על-ידי שמגזימים בצורה מסוימת, שמביאים דברים לקיצוניות.

הפירסום הראציונלי, שכמו בא הוא להציע לפרט להחליט מה טוב בשבילו, הפונה אל רצונו החפשי, הוא, בסופו של דבר, בצורתו המוגזמת, אנטי-ראציונלי. כי במשך הזמן הוא מטמטם את הפרט, ששוב אינו מבדיל בין רצונו-הוא לבין כפייתו של הפירסום.

אותו תהליך של הפיכת הראציונלי לאי-ראציונלי חל גם על חברת-השוק. תחרות בשוק היא אמצעי ראציונלי, אלא שהתחרות שאינה יודעת ממדים הופכת בהדרגה

איראציונלית לפי שהיא מריצה את האדם למעלה מכפי יכולתו, מאיצה בו שישג דברים שהם למעלה מכפי צרכיו, למעלה מכושר הספיגה שלו.

הואיל וההפרז נטל מן הדברים הממשיים, הראציונליים את משמעותם הבראשיתית, לא נותרה אלא האפשרות לפנות לערכים רוחניים שאינם ראציונליים או ממשיים במובן המקובל אולם במצב אי-האראציונלי שבראציונליות הם האפשרויות היחידות.

טענות נגד הצגת אידיאלים אוטופיים שאינם ניתנים להגשמה אינן תופסות כאן לפי שהדברים הממשיים אף הם הפכו אבסורדיים. שוב אנו מגיעים לעירבובת-חומים, לצימצום האפשרויות. כל מצב יכול להיות טוב בגבול מסוים ורע אם מגזימים בו. כל סוג של מחשבה נושא עמו דבר והיפוכו: ראציונליות הופכת איראציונליות מחמת הפרז ואילו המיסטיקה במצבים מסוימים היא נראית ראציונלית.

הצעותיו של מרקוזה מתקבלות כראציונליות ע"י הנוער בעולם שהתעורר יום אחד ונוכח לדעת שהוא חי במצב איראציונלי, קרבן לאי-האראציונליות שבראציונליות.

גם את מושג הניכור מתאר מרקוזה באופן אבסורדלי. הניכור של הפרט הופך ניכור של החברה בכלל. בחברה הממוכנת על-ידי אינדוקטרינציה, בעזרת התקשורת הממורדת, האדם הופך חלק אינטרגרלי של הכלל, אולם בכך הכלל עצמו הופך מנוכר.

הפאראדוקס הנצחי הוא שהשיטות הפסיכולוגיות הפופולריות מתימרות להביא תרופה לניכור, אלא שעל-ידי פתרון סוג אחד של ניכור מגיעים לסוג חמור יותר של ניכור. למעשה אין פתרון לניכור האנושי.

בספרו על פרויד מטעים מרקוזה שאבי הפסיכולוגיה המודרנית ראה, בעצם, את קיום הניגודים ולא השלה את עצמו שאפשר באמצעים קלים לפתור את הבעיות, כמעשה הבינוניים בתלמידינו. פרויד עמד על הניגודים העצומים בחיים שאין להם פתרון כמעט. פתרונו של דברים הוא, למעשה, מוות.

מעניינת, במובן זה, השקפתו של מרקוזה על האהבה. מימוש האהבה בטוהרתה הוא הרס, למעשה. ביצירות קלאסיות כגון "פידרה" של ראסין, "אנה קארנינה" של טולסטוי וכיוצא בהן, המיניות מופיעה בצורה סובלימטיבית, בצורה הגותית, ובצורה הזאת האהבה אין בה פשרה ואין עמה תנאים. שלטון הָאָרְוֹס במצב זה הוא גם ת א נ א - טוֹס. התגשמות האהבה היא הרס, לא רק במובן מוסרי או חברתי אלא גם במובן אונטולוגי, קיומי. האהבה בצורתה זו האידיאלית היא מעבר לטוב ולרע, מעבר למוסר החברתי, ומעבר להישג-ידה של המציאות שאותה היא שוללת.

מרקוזה מוסיף ואומר כי אהבה אידיאלית סובלימטיבית זו שונה מן האהבה המתוררת בספרות החדשה. האהבה בצורתה החדשה, האהבה הדה-סובלימטיבית, אמנם פראית היא ובכל-זאת אינה מזיקה.

מרקוזה סבור שפילוסופיה אינה צריכה להציע פתרונות אלא עליה להציע אידיאות מעבר למציאות, אידיאות טראנסצנדנטליות שאינן ניתנות להגשמה ולכן הן מאציי לות לחיים ממד נוסף.

האמנות צריכה להיות מעל לחיים ולא להפריע לחיי-היומיום. דווקא השינוי שחל במגמת הספרות כיום, שהיא מנסה לפשר בין שתי המציאויות, נוטל ממנה את שלי-

חותה. העובדה שכיום הניגודים קיימים זה ליד זה, ללא הפרעה, איננה משמחת. "לפני בוא הפיוס התרבותי הזה היו הספרות והאמנות למעשה ניפור אשר סבל ניגודים והגן עליהם—ההכרה האומללה של העולם המפולג, האפשרויות המנוצחות, התקוות שלא נתמלאו וההבטחות שלא קוימו. הן היו כוח הכרתי ראינוני שגילה את ממד הטבע והאדם הנדכא בחיי-הממש. האמת שלהן היתה באשליה שערורו, ברצונן לברוא עולם בו אימת החיים נעדרת ומבוטלת—שלטה בה ההכרה. וזה הפלא של יצירת-מופת; וזוהי הטראגדיה המקומית עד הסוף, וזה סוף הטראגדיה—שאינה ניתנת לפתרון. לחיות את האהבה ואת השנאה, לחיות את הווית האדם, פירושו תבוסה, ויתור ומוות. פשעי החברה, הגיהנום שבורא אדם לחברו, נעשים כוחות קוסמיים בל-יוכנעו".

מרקוזה מוסיף שהאמנות יש לה כוח-הקסם ליצור עולם אידיאוני, עולם טראנסצנדנטי-טלי, רק כשהיא נזקקת לשלילה, כשהיא שוללת את הסדר הקיים. עולם הניגודים, העולם-בתנועה, הוא-הוא האידיאל של מרקוזה. ברור שאין זו מיסטיקה צרופה לפי שהיא שואפת למצב קיומי סטאטי יותר מאשר למיסטיקה. אולם עולמו של מרקוזה אינו תואם גם את ההשקפות הסוציאליסטיות, שאפו גם הן לעולם סטאטי אך נבדלו ממנו בכך שלא שאפו לממד נוסף, לממד מיסטי.

למעשה, מבטא מרקוזה את עולם-הניגודים של המערב, ומכאן הדינאמיות המתמדת שלו. העולם המערבי ירש את היסוד המיסטי-הטראגי של יוון ואת היסוד הקיומי-הסטאטי של היהדות, שמוזגו יחד בנצרות. היסודות השונים הללו הביאו לתסיסה מתמדת בעולם הנוצרי כבר מראשיתו. בתחילה הצליחה הכנסייה הנוצרית לאחד נייגודים אלה באמצעות כפייה, אך עם הריפורמציה התפרקו היסודות המנוגדים והם גורמים תסיסה מתמדת.

מרקוזה מתנגד לייצוב מפל סוג שהוא. הוא מבטא את השאיפה לחזור למצב דינאמי מתמיד, שהופרע במידה מסוימת על-ידי תורות הסוציאליזם למיניהן. היהדות, על כל הסטאטיות שבה, היה לה ממד טראנסצנדנטלי בדתיות שלה. הממד הטראנסצנדנטלי הדתי הזה החזיר דינאמיות ליהדות הסטאטית. עקב הצורך להתאים בהתמדה את המסגרת הקיומית הסטאטית לאידיאה הטראנסצנדנטלית נעשתה היהדות דינאמית.

חברה סוציאליסטית חילונית בעלת נטיות סטאטיות הופכת בהכרח תדממית, בלי שום טראנסצנדנטליות ובלי שום אידיאה שלפיה יש לתקן באופן מתמיד את הקיים. לעומת זאת לא הצלח גם חברה בעלת אידיאולוגיה מיסטית, שהרי בחברה כזאת העולם הקיים מתאפס, מאבד את משמעותו, כי המיסטיקה בטהרתה מזולת בקיים ושוללת. העולם המערבי, על מסורותיו השונות, מוכרח בסופו של דבר להמשיך בדינאמיות זו שהיא מהותו, שאם לא כן הוא מגיע להתאבנות, לחד-ממדיות מוחלטת.

מרקוזה יוצא נגד כל אותם פילוסופים פוזיטיביסטיים המתקוממים על מושגים מיטאפיזיים, המנסים לבטל את האידיאות הטראנסצנדנטליות. האסכולות הפוזיטיביסטיות הללו חושבות לרפא את האדם מאשליות. מרקוזה טוען שכל הוגה-דעות

בעל שיעור־קומה יודע שאין לפתור בעיות בצורה פשטנית. הוא חוזר ואומר שפרויד עצמו ידע כי קשיי החולה מושרשים במחלה כללית שאין לה מרפא, או שמחלת החולה היא מחלה של עולם חולה בו הוא חי. מצבים כלליים אלה אין להם מרפא, לשיטתו, אבל חייב הרופא לעזור לחולה שלו לחזור לחיים חברתיים תקינים, אפילו המחלה עצמה אין לה מרפא.

אשליות, רוחות־רפאים, אידיאות הם החלק הבריא של האנושות. "העולם הפילוסופי מוסיף להכיל רוחות, דמיונות ואשליות היכולים להיות ראצינוליים יותר מאשר שלי־להם, מאחר שהם מושגים המכירים את הגבולות ואת ההטעיות של הראצינוליות הקיימת. התעלמות הפילוסופיה הפוויטיביסטית מממד זה של הפילוסופיה הביאה לדילדולה והפכה אותה לתורה אקדמית־קונקרטי חסרת־משמעות".

נשאלת השאלה אם לאורך־ימים ייתכן לקיים איזון עדין זה בין יסודות שונים, קונקרטי ואידיאוני, סטאטי ודינאמי. ברור הוא שדבריו של מרקוזה קוראים לתסיסה מתמדת, מעייפת, שאין הבריות יכולים לעמוד בה לאורך־ימים. יש גם לזכור שבלעדי סנקציה אלוהית, או לפחות מסורתית, למוסדות ולאידאות אין לדברים תוקף. סוקראטס ניסה לתת לאידאות שלו סנקציה דתית על־ידי האָפּיסטמו־לוגיה שלו ; בעצם, הוא המציא אותה למטרה זו.

כאמור : מרקוזה מכיר בבעיות, הוא מכיר בעובדה שאין פתרונות, אלא שהוא מעדיף בעיות ללא פתרונות, אידאות בלתי־מושגות. על מצב סטאטי חדמדי.